

OBRAZ RODZINY W WYPOWIEDZIACH PISEMNYCH DZIECI W MŁODSZYM WIEKU SZKOLNYM

RODZINA JAKO GRUPA I INSTYTUCJA SPOŁECZNA

Od wieków rodzina pełni bardzo ważną rolę w życiu każdego człowieka. To z nią każdy z nas spędza najwięcej czasu, ma najwięcej wspomnień. W trakcie życia każdy człowiek przechodzi przez wiele faz powiązanych z wiekiem. W trakcie niektórych z nich człowiek buntuje się przeciw rodzicom oraz pozostałym członkom rodziny. Nie ulega jednak wątpliwości, że to właśnie rodzice w początkowej fazie życia kształtują osobowość młodego człowieka. Oni są tymi osobami, z którymi dziecko identyfikuje się najbardziej, są dla niego autorytetami. W pewnym sensie to również oni są odpowiedzialni za wykształcenie potomków, gdyż podejmują ważne decyzje o posłaniu dzieci do szkoły. Dzięki rodzicom oraz zajęciom pozalekcyjnym dzieci mogą poznawać oraz rozwijać swoje pierwsze hobby. W późniejszym czasie rodzina zawsze stanowi oparcie w przypadku zarówno sukcesów, jak i porażek. W większości przypadków każdy może liczyć na pomoc rodziny w trudnych sytuacjach. Przechodząc przez kolejne etapy życia, młody człowiek zakłada własną rodzinę oraz opiekuje się rodzicami. Pokazuje to, jak mocne więzi występują w rodzinie i jak ona się wspiera. Bardzo ważnym aspektem jest to, że wszystkie te więzi występują w każdej rodzinie bez względu na pochodzenie. W rodzinie nie rozróżnia się osób lepszych i gorszych. Wszyscy są wobec siebie równi i wszyscy są traktowani równo. Oczywiście występuje w rodzinie zróżnicowanie pod kątem wykształcenia, dochodów, lecz nie powinno ono wpływać na więzi rodzinne.

Rodzinę można traktować w dwóch kategoriach, a mianowicie jako grupę i instytucję społeczną. Jako grupa rodzina należy do kategorii grup pierwotnych, które powstają z reguły spontanicznie, z osobistych nieformalnych pobudek, jednakże społeczeństwo stawia jej formalne wymagania. W pedagogice rodzina jest traktowana jako grupa społeczna i wychowawcza, w której dostrzega się małą zbiorowość, grupę pierwotną i grupę odniesienia, która oparta jest na podstawach naturalnego pokrewieństwa czy też adopcji i która stanowi w mniejszym bądź większym stopniu zorganizowaną formę ogółu, tzn. członków rodziny, którzy w procesach wychowawczych spełniają w niej określone role (Kawula 2009, s. 29). K. Ostrowska twierdzi, iż rodzina z punktu widzenia układu społecznego to najmniejsza grupa społeczna, o której można powiedzieć, że jest pierwotna i która stanowi wspólnotę osób oraz dóbr materialnych. Pierwszą grupą, z jaką spotyka się jednostka, przychodząc na świat, jest grupa pierwotna. Kiedy mówi się o grupie, to ma się na myśli różne właściwości takiego zbioru. Jeśli chodzi o rodzinę, można powiedzieć, że ma ona specyficzne dla siebie cele, zadania, posiada właściwe tylko dla siebie środki, kieruje się konkretnymi zasadami, normami, które prowadzą do realizacji celów, ma własny język, wzory zachowań, znaków i rzeczy (1997, s. 9). M. Ziemska twierdzi, że „rodzina w naszym kręgu kulturowym i w naszym społeczeństwie tworzy komórkę samoistną, która sama się buduje i sama się usuwa. Mianowicie, chociaż funkcjonuje ona w wyznaczonych ramach społeczno-ustrojowych i nabiera krok po kroku coraz nowego kierunku w toku przemian, u którego podstaw leży ogół społeczeństwa, mimo to jest swego rodzaju niezależna. Członkowie posiadają wrażenie samodzielności, pewnej swobody, samorządności rodziny, jej prywatności i intymności” (2009, s. 228).

Podstawowym i najważniejszym środowiskiem socjalizującym jest rodzina. To właśnie w niej ma miejsce jeden z bardzo ważnych procesów społecznych, proces socjalizacji młodego pokolenia, czyli proces kształtowania się jego osobowości, przekazywania systemu wartości, norm i wzorców kulturowych ściśle powiązana jest ze środowiskiem rodzinnym, w którym dziecko wzrasta i kształtuje się. Wpływ rodziny na socjalizację dziecka jest wielostronny. Głównie podkreśla się rolę poszczególnych członków rodziny, bada się wzajemne postawy rodziców i dzieci, atmosferę emocjonalną w rodzinie, najczęściej jednak poddaje się badaniom wpływ matek na socjalizację dziecka.

Rodzina nie jest dla dziecka jedynie pierwszym, ale przede wszystkim stałym i wiernym środowiskiem społecznym, którego zazwyczaj nie zmienia ono do okresu dojrzałości i usamodzielnienia się. Właśnie ten element odróż-

nia rodzinę od innych instytucji wychowawczych i kształcących czy wychowawców, nauczycieli, a także grup rówieśniczych (Ziemska 2009, s. 229).

F. Adamski charakteryzuje rodzinę jako zespół składający się z osób, które łączy jeden z dwóch wariantów stosunków społecznych: relacje małżeńskie i relacje rodzice–dzieci. Zatem jest ona grupą określoną przez ustalone i uprawnione stosunki seksualne dwojga partnerów, którzy dają życie swym dzieciom, następnie w pierwotnej fazie uzależniają je od siebie, a równocześnie przyjmują na siebie obowiązek wprowadzenia ich w życie. Te rodzaje stosunków społecznych muszą bazować na stałych wzorach postępowania i normach wzajemnego wpływu członków grupy rodzinnej. Innymi słowy, role małżonków i członków rodziny są ujmowane nie tylko poprzez wzajemne zaangażowanie uczuciowe, pochodzące ze stosunku małżeństwa i rodzicielstwa, ale również przez szersze zbiorowości, do których ci członkowie przynależą: państwo, grupę religijną, społeczność lokalną. Stosunki te są zatem określane przez siły wewnętrzne, do których powinno się wziąć pod uwagę: osobiste potrzeby człowieka, jego dążenia i popędy, uczucie miłości, przywiązania i szacunku, jakie żywi do współmałżonka czy poszczególnych członków rodziny. Istotną rolę odgrywają tu również formy kontroli zewnętrznej, a mianowicie: prawo, obyczaj, tradycja, nakazy i normy religijne (Adamski 2002, s. 27–28).

Rodzina może być traktowana jako kategoria instytucji społecznej. Według F. Adamskiego kiedy mówi się o rodzinie jako instytucji społecznej, za każdym razem ma się na myśli jej formalne założenie i działanie według konkretnych norm społecznych w ramach danego systemu społecznej kontroli (tamże, s. 30). „Dzisiejsza rodzina stanowi *sui generis* zinstytucjonalizowaną małą grupę. Innymi słowy, rodzina jest grupą zarazem zinstytucjonalizowaną i nieformalną, posiada bowiem cechy upodabniające ją do małej grupy, ale odznacza się też pewnymi znamionami organizacji określającymi proces jej powstania, trwania, rozpadu czy zaniku. Tym, co ją różni od innych grup społecznych, jest jej niepodatność na wszelkie formy organizacji, na tendencje organizatorskie, które znamionują grupy sformalizowane o charakterze instytucjonalnym. O ile współcześnie większość instytucji dąży do coraz głębszej formalizacji wewnętrznej, coraz dalej idącego zorganizowania swych działań i wzorów zachowań, swej struktury, o tyle rodzina jako jedna z niewielu stanowi tu wyjątek. Proces jej wewnętrznych przemian idzie w przeciwnym kierunku: od większej lub mniejszej złożoności. I o ile w innych instytucjach społecznych coraz silniej dominują stosunki rzeczowe i krótkotrwałe, o tyle rodzina jako

grupa społeczna i instytucja społeczna odznacza się – jako dominującymi – stosunkami osobowymi zasadzającymi się na długotrwałej więzi uczuciowej” (tamże, s. 31).

Rodzinę można także określić jako wspólnotę i zrzeszenie, czego dokonał P. Rybicki.

Uważa on, że rodzina jako wspólnota:

- nie jest dziełem umowy społecznej, ale wyłania się z natury ludzkiej; ludzie są naturalnie podzieleni ze względu na płeć, na zróżnicowanie wiekowe, popędy seksualne oraz instynkt macierzyński i ojcowski;
- narzuca konieczność integracji między członkami rodziny, osiągania określonych celów, które są podejmowane samodzielnie, ale zarazem z poczuciem wewnętrznej konieczności;
- rządzi się nie prawem, ale przede wszystkim miłością, gdyż prawo jest jedynie konsekwencją i ochroną miłości;
- dostarcza członkom rodziny mnóstwo radości i przyjemności, które są zupełnie różne od radości i przyjemności oferowane przez inne grupy społeczne;
- uspołecznia uczucia i dążenia swych członków tak, by czuli się zintegrowani w dążeniu do określonego celu i gotowi do rezygnacji z wszelkiej swobody i wolności indywidualnej na rzecz ogółu rodziny.

Natomiast rodzina jako zrzeszenie:

- ukazuje własny wizerunek rozumu, stanowczości, ale i samowoli;
- dysponuje określoną strukturą prawną, która nie tylko gwarantuje jej trwałość, ale także określa charakter stosunków z innymi grupami czy instytucjami;
- posiada wewnętrzną organizację, która określa prawa i obowiązki rodziców i dzieci oraz męża i żony współdziałających w ramach jedności;
- realizuje wiele celów mniej istotnych, nadając im odpowiednią znaczenie w stosunku do celu głównego (1972, s. 216).

Na rodzinę można spojrzeć jeszcze z innego punktu widzenia, a mianowicie jak ona wygląda w świetle prawa czy polityki społecznej. L. Dyczewski stwierdza, że rodzina jest całą podstawą istnienia jakości społeczeństwa, czyli tworzy wspólne dobro ogółu (1995, s. 27). Nowoczesne społeczeństwa i rodziny zostawały poddawane różnym przeobrażeniom, jednak w ciągu ostatnich 100 lat jedno co się nie zmieniło, to istota rodziny, która pozostała miejscem rozwoju społecznego, szkołą własnej pracy, cennych i właściwych

wartości, miejscem, gdzie rozumiana jest idea braterstwa i solidarności. Można zatem stwierdzić, że rodzina jest taką własną, najmniejszą ojczyzną. Każda ojczyzna rządzi się swoimi prawami, a zatem rodzina również takie prawa posiada. Podstawowe prawa rodziny wymienia Karta Praw Rodziny, są wśród nich:

- prawo do istnienia i rozwoju rodziny,
- prawo do dawania życia i wychowania dzieci wedle własnych tradycji i wartości religijnych i kulturowych,
- prawo do miłości rodzicielskiej (Dziewięcka-Bokun 2006, s. 70).

Mimo tych przeobrażeń, o których wcześniej wspomniałam, rodzina zajmuje wysokie stanowisko w hierarchii wartości społecznych. J. Hrynkiewicz pisze: „w sytuacji rozpadu wielu norm i struktur, rodzina okazała się najtrwałszym systemem, dającym poczucie bezpieczeństwa, przynależności, opieki, zrozumienia, miłości” (2001, s. 92).

Wracając do tematu polityki społecznej, rodzina jest instytucją zbudowaną na małżeństwie, która jest jednostką prawną, społeczną i gospodarczą, mającą konkretne zadania do spełnienia, co jest podstawą właśnie polityki społecznej. Jej potrzeby są zaspokajane jako elementy szerszego programu społecznego. Na rynku politycznym interesy rodziny jako grupy społecznej konkurują na równi z innymi. W systemie politycznym jest jednak słabo reprezentowana, a jako grupa nacisku praktycznie w tym systemie nie istnieje. Należy więc odejść od polityki społecznej uprawianej w kategoriach pomocy społecznej i zastosować politykę prorodzinną, opartą na zintegrowanym programie działań, by stworzyć rodzinie prawidłowe warunki rozwoju, gdyż to właśnie rodzina jest najważniejszym podmiotem życia gospodarczego, produkcyjnego i konsumpcyjnego (Dziewięcka-Bokun 2006, s. 75–76).

Dla rozwoju człowieka bardzo ważna jest również atmosfera panująca w domu rodzinnym. To właśnie ona decyduje o sposobie przeżywania emocji, przedstawiania własnych uczuć itp. Atmosferę kształtują relacje, jakie panują w domu pomiędzy domownikami, oraz uczucia, którymi oni się darzą. Bardzo często każdy z domowników odzwierciedla uczucia oraz emocje wyniesione z domu na innych osobach. Można więc stwierdzić, że atmosfera domu rodzinnego kształtuje osobowość człowieka w bardzo znaczący sposób i to ona często bywa podstawą do agresji panującej wśród młodzieży, gdyż jeśli dziecko już na etapie dojrzewania ma do czynienia z agresją w rodzinie, to uznaje takie zachowanie za normalne i propaguje taki styl życia w przyszłości. Atmosfera w domu rodzinnym ma również wpływ na chęć do nauki dzieci.

Dzieci, które wychowywane są w rodzinnej atmosferze, łatwiej przyswajają wiedzę oraz mają większe poczucie obowiązku. Wynika to z podziału zadań oraz odpowiedzialności za pewne rzeczy, które zazwyczaj panują w rodzinie.

Atmosfera w domu rodzinnym, w której dorasta dziecko, ma ogromne znaczenie dla jego prawidłowego rozwoju zarówno fizycznego, jak i psychicznego. Już w pierwszych miesiącach życia najbliższe osoby wywierają wpływ na przeżycia emocjonalne dziecka, które są podstawą jego uczuć. Na atmosferę życia rodzinnego, zdaniem M. Bożkowej składają się „osobowość i charakter rodziców, ich wzajemny stosunek do dzieci, stosunek dzieci między sobą, metody wychowawcze stosowane przez rodziców, stan zdrowia członków rodziny, nałogi jednego bądź obojga rodziców, warunki mieszkaniowe, materialne i inne” (Bożkowa 1987, s. 21–22).

Atmosfera życia rodzinnego jest uzależniona od kilku czynników, można tu wymienić między innymi wzajemne stosunki między małżonkami, a także postawę rodziców wobec dzieci. Bardzo ważnym czynnikiem determinującym funkcjonowanie rodziny i jej wpływ wychowawczy na dzieci są relacje między rodzicami. To właśnie oni są dla dziecka pierwszymi dawcami wszelkich uczuć. Sposób, w jaki przeżywają miłość względem siebie, jest istotny w kształtowaniu emocjonalnej atmosfery w rodzinie.

Więź między małżonkami ma znaczący wpływ na rozwój osobowości dziecka. Obustronna miłość i przywiązanie są warunkami trwałości rodziny i pozytywnego wpływu rodziców na rozwój psychiczny ich potomka. M. Ziemska (1979, s. 164) pisze, że jeśli „parę małżeńską łączy silna więź, małżonkowie akceptują się i cenią wzajemnie, każde z nich czerpie zadowolenie z wymiany uczuć i wzajemnego zaspokojenia potrzeb psychospołecznych, to po narodzeniu się dziecka istnieje podstawa do kształtowania się prawidłowych stosunków między rodzicami i dzieckiem”.

Życzliwa, ciepła atmosfera oraz stabilność życia domowego stanowią ważne elementy równowagi emocjonalnej i zdrowia psychicznego dziecka. Atmosfera pełna ciepła i spokoju otaczająca dziecko ma szczególny wpływ na jego aktywność, a tym samym na jego lepszy i szybszy rozwój. Jeśli klimat domu rodzinnego jest właściwy, wtedy sprzyja on realizowaniu wszelkich zadań wychowawczych. Jest on podstawą zaufania, ale przede wszystkim daje dziecku poczucie bezpieczeństwa.

Natomiast jeśli w rodzinie występują często konflikty, a ich podłożem są negatywne postawy rodziców, to życie rodzinne ulega destrukcji. Awantury w domu, ciągłe kłótnie między rodzicami stanowią niepewność sytuacji.

Konflikty te wprowadzają w życie całej rodziny atmosferę niepokoju, napięcia, zagrożenia, a także przyczyniają się do zachwiania równowagi emocjonalnej zarówno rodziców, jak i dzieci. Brak harmonii w rodzinie bardzo często dostarcza dziecku wzorów agresji, wrogości czy niestałości. Natomiast w rodzinie, w której panuje harmonia, pozytywne relacje między rodzicami, dziecko uczy się zachowań społecznych, a także właściwego postępowania z innymi ludźmi.

Każda rodzina tworzy własną, niepowtarzalną i specyficzną atmosferę swego życia rodzinnego. Te korzystne relacje, wolne od wszelkich napięć i starć, zacieśniają więzi rodzinne i stymulują rozwój poszczególnych jej członków. Miłe, serdeczne, przyjacielskie stosunki w rodzinie tworzą atmosferę, w której dom staje się miejscem, w którym chętnie się przebywa i za którym się tęskni.

Węzłem, który silnie łączy rodziców, jest poczucie obowiązku i odpowiedzialności za dzieci oraz troska o ich wychowanie. Postawa rodziców wobec swoich dzieci ma znaczny wpływ na atmosferę w rodzinie. Biorąc pod uwagę powyższy stosunek w kształtowaniu klimatu domu rodzinnego, warto wymienić następujące składniki sytuacji rodzicielskich: czas, który rodzice spędzają z dzieckiem, zabawa, wyrażanie uczuć, sprawowanie opieki, stosowanie zakazów i nakazów oraz aspiracje rodziców wobec dzieci. O wynikach wychowania dziecka nie decydują metody i techniki postępowania, ale charakter i formy relacji rodziców z dziećmi.

Atmosfera domu rodzinnego ma wpływ także na postępy dziecka w nauce. Dobrze i chętnie uczy się to dziecko, które czuje, że jest przez rodziców kochane, akceptowane i czuje się potrzebne. Nieprawidłowe funkcjonowanie rodziny jest źródłem negatywnych zjawisk. Niekorzystna atmosfera w rodzinie bardzo często hamuje rozwój intelektualny i emocjonalny dzieci. Pod wpływem złej atmosfery dziecko nie liczy się z potrzebami innych dzieci i często używa wobec nich siły fizycznej.

Na atmosferę w domu rodzinnym ma wpływ rytm życia domowego, a także rozkład codziennych obowiązków. Jak pisze A. Kelm (1974, s. 124), „rozkład dnia dziecka stanowi swoisty program działania normujący tryb jego życia. Jest to podstawowy element racjonalnej organizacji życia w rodzinie”.

Rozkład tych codziennych obowiązków powinien ułatwić tworzenie pozytywnych stosunków między domownikami, wdrażanie dzieci do wykonywania określonych czynności oraz do wspólnego spędzania czasu. Miłość rodziców i przychylność otoczenia są niezbędne i przydatne każdemu dziecku. Najwięk-

szy potencjał wychowawczy rodziny wynika z więzi uczuciowej, jaka łączy członków rodziny. Nie można wymagać od dziecka miłości i szacunku, jeśli samemu tego mu nie okazujemy. Zabieganie rodziców o dobrą atmosferę w domu pozwala na wytworzenie właściwych warunków dla rozwoju dziecka, w szczególności dla jego prawidłowego funkcjonowania w dalszym życiu. Dzieci potrzebują ciepła uczuciowego tak, jak rośliny do życia potrzebują słońca. Z racji tego ważne jest najbliższe otoczenie, jakim jest należycie funkcjonująca rodzina, w której panuje atmosfera emocjonalno-wychowawcza.

Rola, jaką pełnią rodzice, wiąże się z intensywnym oraz trwającym całe życie zaangażowaniem w sprawy swoich dzieci. Rodzice już od samego początku podejmują istotne decyzje o tym, w jaki sposób powinni wypełniać swoje obowiązki związane z rolą rodzicielską. Ustalają także różne cele dla swoich dzieci, a także przyjmują określone strategie, które mogłyby ułatwić spełnianie podstawowych potrzeb. Role rodzicielskie nie są jasne, ponieważ rodzice muszą znajdować sposoby, by równoważyć zobowiązania w pracy, małżeństwie i rodzicielstwie. Bardzo często są oni stawiani przed obliczem niespodziewanych wymagań. Jednak podczas przejścia do rodzicielstwa, doświadczenie rodzica jest obszerniejsze. Dla początkujących rodziców dziecko wiąże się z poczuciem stresu i dyskomfortu, ale jednocześnie wiąże się także z poczuciem celu, zaangażowania i sensu życia. To właśnie dzieci dostarczają ciągłości między przeszłością i przyszłością. Rodzice mają możliwość odczuwania przyjemności w obserwowaniu swoich pociech, jak rosną, jak się rozwijają, jakie podejmują decyzje, jak się realizują i spełniają. Rola i obowiązki rodzicielskie wymagają od rodziców modyfikowania swojej tożsamości jako osoby dorosłej (Plopa 2005, s. 225–226). Przywoływany autor stwierdził, że wszyscy rodzice, którzy rozwijają się ze swoimi dziećmi, muszą cały czas liczyć się z wyzwaniem utrzymania satysfakcjonującego poziomu więzi małżeńskiej i adekwatnego poziomu wrażliwości na potrzeby swoich dzieci (Plopa 2005, s. 229).

Dzieci są przywiązane do obojga rodziców, jednak z obserwacji i dostępnej literatury przedmiotu wynika, że najczęściej dzieci związane są ze swoją mamą. Spowodowane jest to tym, iż właśnie matki poświęcają swoim dzieciom więcej czasu aniżeli ojcowie, gdyż relacje między ojcem a dzieckiem są bardziej stabilne i mniej podatne na zmiany wynikające z rozwoju dziecka niż relacje matka–dziecko. Dawniej matki, spędzając w domu wiele godzin dzień po dniu, rozumiały dzieci znacznie lepiej niż ich mężowie i stawiały im bardziej realistyczne wymagania. Dzisiaj wiele mam pracuje, ale mimo to

więź dziecka z matką pozostaje nadal najsilniejsza. W większości pełnych rodzin to matka, bez względu na to, czy pracuje zawodowo, czy też nie, jest osobą, na której spoczywa główna odpowiedzialność za pomyślność dziecka i która jest złączona najbardziej serdecznymi więziami ze swym synem czy córką.

OBRAZ RODZINY W WYPOWIEDZIACH PISEMNYCH DZIECI W MŁODSZYM WIEKU SZKOLNYM W ŚWIETLE BADAŃ WŁASNYCH

Nie ulega wątpliwości, że „rodzina jest faktem społecznym, ponieważ w zależności od społeczeństwa, spełnia ona pewną pulę funkcji społecznych. Obok reprodukcji biologicznej, rodzina jest również miejscem relacji uczuciowych (miłość, solidarność) i socjalizacji dzieci (nauka języka, stosunku do innych). Wreszcie, w rodzinie wykonywane są różne działania gospodarcze: produkcja, w przypadku przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego, a także konsumpcja” (Bermond, Couet, Davie 2006, s. 90). Każde dziecko chce być akceptowane bez względu na stan swego zdrowia, sprawność, umiejętności, uzdolnienia. Ta potrzeba jest znacznie nasiloną u tych dzieci, które mają trudności przystosowawcze, gdyż poczucie własnej wartości jest zachwiane i zaniżona bywa samoocena. Akceptacja okazywana dzieciom spełnia zatem istotną funkcję, która reguluje ich zachowanie. Działania rodziców i ich postawy powinny powodować, by ich dziecko czuło się ważne, szanowane, rozumiane, bezpieczne, by czuło okazywaną miłość. To właśnie postawy rodziców kształtują nastawienia, oczekiwania dzieci wobec rówieśników i świata, pozwalają korzystać z różnych doświadczeń, na których dziecko samodzielnie buduje swoją wartość.

Warto więc zastanowić się nad tym, jak postrzegają rodzinę uczniowie w młodszym wieku szkolnym. Temu służyć miały przeprowadzone badania empiryczne. Miały one na celu ukazać, na ile prezentowany przez uczniów klas niższych obraz rodziny jest uwarunkowany płcią dzieci, ich sytuacją domową (liczebność rodziny, liczbę rodzeństwa, miejsce odrabiania lekcji, posiadanie pomocy dydaktycznych, częstość występowania kłótni w rodzinie, rozplanowanie czasu wolnego dla rodziny, udział dzieci w pracach domowych), stosowanymi przez rodziców karami i nagrodami oraz strukturą rodziny (pełna, niepełna), w której żyją. Badaniami zostało objętych 56 uczniów klas III. Do zebrania materiału empirycznego wykorzystano krótką

wypowiedź pisemną na temat obrazu swojej rodziny lub rodziny, którą dziecko chciałoby mieć w przyszłości, oraz ankietę przeprowadzoną wśród uczniów.

Badani uczniowie w znacznej większości wypowiadają się pozytywnie o swoich rodzinach. Ich wypowiedzi są bardzo krótkie, ale jednak konkretne. Najczęściej używane przez dzieci przymiotniki to: *wesoła, szczęśliwa, miła, fajna, radosna*. Jeden z uczniów udzielił najbardziej konkretnej, ale i nieprecyzyjnej odpowiedzi, która brzmiała: *Moja rodzina jest super!*. Wypowiedzi uczniów były często dosyć długie. Poruszane w nich były różne kwestie dotyczące rodzin. Wypowiedzi niektórych trzecioklasistów były do siebie podobne, na przykład większość z nich pisała o wspólnych, rodzinnych spacerach, o tym, że *wszyscy się kochamy*. Połowa dzieci wymieniała wszystkich członków swojej rodziny, jedno z nich napisało również, że chciałoby mieć brata, żeby móc się z nim bawić. Jedno z dzieci wymieniło członków swojej rodziny w następujący sposób: *Moja rodzina składa się z dwóch braci, dwóch, ponieważ jeden umarł na wodogłowie. Mam wspaniałych rodziców i kochaną babcię. Dziadki nie żyją, mam dwie kuzynki i trzech kuzynów, mam trzech wujków i cztery ciocie. To moja rodzina*. Dzieci piszą także o otrzymywanych prezentach, o wycieczkach. Z wypowiedzi tych wynika, że dla dzieci to ważne elementy, dzięki którym są szczęśliwsze w swojej rodzinie i uważają ją, a zwłaszcza rodziców, za wspaniałych ludzi, co potwierdza zdanie jednego z dzieci: *Mój tata i mama są wspaniali, ponieważ kupili mi rower*. Dwa uczniów wspomina także o pomocy w rodzinie: *Gdy ktoś w rodzinie jest w potrzebie, to wszyscy sobie pomagają*. Dla czworga dzieci bardzo ważną rolę odgrywa zwierzę, gdyż zostaje ono wliczone do składu rodziny. Z wypowiedzi można wywnioskować, iż dzieci spędzają wolny czas z najbliższymi. Piszą o wspólnych spacerach, o wakacyjnych wycieczkach czy też o wspólnym graniu w gry komputerowe czy planszowe. Kiloro dzieci opisuje szczegółowo chwile spędzone z rodziną: (...) *z bratem bawimy się samochodami, mama pomaga mi w lekcjach, z tatą oglądamy bajki, z dziadkiem oglądamy telewizję, z babcią pieczemy babki, placki, torty*.

Trzecioklasiści w wypracowaniu mogli też wypowiedzieć się na temat rodziny, jaką chcieliby mieć w przyszłości. Pisali o składzie swojej przyszłej rodziny, o tym, jak będą razem spędzać czas. Najczęściej jednak pisali o rodzinie: *szczęśliwej, wesołej, miłej*, dwoje uczniów chciałoby mieć rodzinę podobną do swojej. Zaledwie jedno dziecko wypowiedziało się na ten temat, dokonując wyliczenia członków swojej przyszłej rodziny: *W przyszłości chciałabym*

mieć rodzinę złożoną z: córki, syna, męża i psa. Znalazła się też osoba, która nie zastanawiała się nad swoją przyszłością.

Badanie objęło 27 chłopców i 29 dziewczynek. Zarówno chłopcy, jak i dziewczynki pozytywnie postrzegają swoją rodzinę. Zaledwie jedna dziewczynka i dwóch chłopców nie wypowiedziało się na ten temat. Dziewczynki piszą: *Moja rodzina jest kochana, fajna, wesoła*, jest to zdanie, które najczęściej się pojawia w wypowiedziach. Dodają też wątek o wspólnym czasie spędzonym z najbliższymi. Pytane o przyszłość, piszą: (...) *chcę mieć kochającego męża, który by dobrze zarabiał i dzieci, które będą grzeczne.* Jak widać, dziewczynki myślą bardzo racjonalnie o swojej przyszłości. Jeśli chodzi o chłopców, to podobnie jak dziewczynki wypowiadają się w samych superlatywach o swojej rodzinie. Twierdzą: *Moja rodzina jest sympatyczna, radosna, fajna.* Podobne w wypowiedziach chłopców jest również opisywanie czasu spędzanego z rodziną, a elementem różniącym wypowiedzi chłopców od wypowiedzi dziewczynek jest opis otrzymywania od rodziców nagród w postaci na przykład słodyczy: *rodzice dają mi na różne słodycze, na przykład: lody, napoje i inne.* Na temat swojej rodziny w przyszłości piszą: *Chciałbym mieć rodzinę fajną, miłą lub Chciałbym, żeby moja rodzina się nie kłóciła, żebym nie kłócił się z żoną, żeby dzieci się zgadzały czy też Chciałbym mieć schludną żonę i 4 dzieci.*

Najbliższym dziecku środowiskiem jest rodzina. Sytuację domową można rozpatrywać bardzo szeroko. Jednym z wymienionych składników jest liczebność rodziny, która wpływa na wzajemne powiązania różnych członków w obrębie środowiska. Małą rodzinę charakteryzuje najczęściej mała liczba dzieci, w tym wypadku jedno dziecko, rodzinę mniej liczną – dwoje–troje, natomiast liczną – czworo i więcej dzieci. W niektórych domach rodzinnych oprócz rodziców i dzieci mieszkają też inni członkowie rodziny, na przykład dziadkowie, którzy też należą do składu całej rodziny. Z zebranych danych wynika, że w grupie poddanej badaniu dominuje rodzina składająca się z czterech osób – takich rodzin jest 71,2%. Z kolei trzyosobowe rodziny ma 8,9% uczniów, a pięcioosobowy skład rodziny wymieniło 14,5% dzieci. Natomiast 5,4% z nich ma aż sześciu lub więcej członków rodziny. Dzieci posiadające liczne rodziny pisały: *Kocham całą moją rodzinę, chciałbym mieć taką samą w przyszłości.* Dzięki uzyskanym wypowiedziom można stwierdzić, że dzieci pochodzące z licznych rodzin mają bardziej pozytywne zdanie aniżeli dzieci z rodzin mniej licznych. Jedno dziecko napisało: *Chciałbym mieć brata, miałby na imię Kuba.* A zatem dzieci mają większą chęć posiada-

nia rodzeństwa, a tym samym liczniejszą rodzinę i dzięki temu ciepłą, rodzinną atmosferę.

Z badań wynika, iż dzieci niechętnie wypowiadały się na temat występowania w ich rodzinach kłótni. Częściej uczniowie pisali o kłótniach między rodzeństwem, jednak nie jest to znacząca liczba. Tylko jedno dziecko napisało: *Rodzice nigdy się nie kłócą*, natomiast troje uczniów wspomniało o rzadkich kłótniach między rodzicami. Trzecioklasiści pisali: *Członkowie rodziny czasem się kłócą, ale i tak się godzą* lub *Rodzice rzadko się kłócą*. Jeśli chodzi o kłótnie między rodzeństwem, tylko jedno dziecko napisało, że w ogóle nie kłóci się z rodzeństwem. Jeden uczeń przyznał się także do częstych kłótni z rodzeństwem, natomiast czworo z uczniów napisało, że występują między rodzeństwem sporadyczne kłótnie. *Moja rodzina jest na 6, a siostra na 5+, bo czasem się kłócimy* – stwierdził jeden z uczniów.

Rodzina stanowi podstawowe środowisko wychowawcze. To w rodzinie dziecko uczy się odróżniania dobra od zła, sprawiedliwości od krzywdy, tego, co godne pochwały, a co zganienia. W niej dzieci zdobywają pierwsze doświadczenia życia społecznego. Kary i nagrody to wzmocnienia negatywne i pozytywne w procesie wychowania. Dla dziecka są one jednym z ich zachowań, są nierozzerwalnie związane z atmosferą domu, ze stylem życia, jaki propagują i uznają na co dzień. Oczywiście staje się, że dziecko unika kary, dąży do otrzymania nagrody. Większość dzieci nie wypowiadała się na temat stosowanych kar i nagród. Wypowiedzi dzieci miały być swobodne, dlatego też nie wszystkie dzieci wypowiedziały się na ten temat. Jednak, jak można zauważyć, znalazło się kilkanaście osób, które poruszyły te kwestie. Trzecioklasiści pisali: *Dostaję dużo prezentów i często wyjeżdżam na wycieczki*. Dla niektórych dzieci najważniejszą jednak nagrodą jest czas spędzony z rodzicami, z rodziną. Ten czas, chwile spędzone z rodzicami opisało 12 uczniów. *Kocham swoją rodzinę za to, że razem spędzamy wakacje i chodzimy na spacer* – napisał jeden z uczniów. Kolejny pisze o wspólnym wyjściu do kina czy też o wspólnej zabawie. Jednak najbardziej spodobała mi się wypowiedź jednej dziewczynki, a brzmiała następująco: *Kochamy się wszyscy. Do naszej radości nie są potrzebne prezenty*. W tej krótkiej wypowiedzi ukazała całą miłość rodzinną. Tylko dwóch uczniów wypowiedziało się na temat stosowanych kar. *Kiedy nabroję, to wtedy mam karę i nie mogę iść z koleżanką na dwór* – napisała dziewczynka. Na ten sam temat wypowiedział się również chłopiec, który pisze: *Mama wymyśla kary ciężkie, takie jak: czytanie. Tata lekkie, np.: posprzątać pokój, wprowadzić psa*.

REFLEKSJE KOŃCOWE

Rodzina jest podstawowym i zarazem niezastąpionym środowiskiem życia, jest pewnego rodzaju całym światem dla dziecka, w którym ono wzrasta, wychowuje się, zdobywa wszelką wiedzę o sobie, o otoczeniu, w niej zdobywa różnego rodzaju doświadczenia, poznaje normy kulturowe i społeczne, a także wartości, którymi może kierować się w swoim dalszym dorosłym życiu. To w niej dziecko doznaje pierwszych uczuć miłości, troski, opieki, zaufania, w niej czuje się bezpiecznie. Ważną rolę odgrywają tutaj rodzice, którzy są niezastąpionymi wzorcami i autorytetami dla swoich pociech. Oni darzą dziecko wszelkimi uczuciami, są ich przyjaciółmi, dzięki nim dzieci uczą się godności i szacunku wobec siebie i innych. Istotne są także relacje panujące między członkami rodziny, a zwłaszcza między rodzicami a ich dziećmi, a także atmosfera tego domu rodzinnego, gdyż ma to ogromny wpływ na rozwój jednostki, jego osobowości. Każda rodzina jest inna, jest swego rodzaju swoistym światem dla dziecka, który jest specyficzny, co różnicuje go od innych rodzin. To od rodziny zależy przyszłość dziecka, gdyż w niej właśnie tkwi olbrzymi potencjał wychowawczy.

Przedmiotem badań był sposób postrzegania rodziny przez dzieci w młodszym wieku szkolnym. Analizując wyniki przeprowadzonych badań, można stwierdzić, że uczniowie pozytywnie postrzegają swoją rodzinę. W wypowiedziach dzieci nie uwidoczniły się poważne, negatywne i wrogie opinie. Były one raczej ciepłe i miłe. Między członkami badanych rodzin zauważyć można prawidłowe relacje. Rodzice bardzo pozytywnie reagują na złe stopnie, potrafią odpowiednio od sytuacji zastosować karę i nagrodę, dzięki czemu dzieci mają świadomość, że w danym momencie postępują prawidłowo bądź nie. Rodziny spędzają ze sobą dużo czasu. Dzieci okazują szacunek swoim rodzicom, wskazują na to chociażby odpowiedzi dzieci na pytanie odnośnie do okłamywania rodziców, gdzie odpowiedzi były przeczące. Dzieci cieszą się z faktu, że w rodzinie jest wesoło, są obecne miłość i zrozumienie, cieszą się z faktu posiadania rodzeństwa.

Stwierdzono, że płeć nie ma znaczenia w postrzeganiu obrazu rodziny. Pozycja dziecka bez względu na płeć jest w rodzinie bardzo wysoka. Zarówno wypowiedzi dziewczynek, jak i chłopców były pozytywne. Ze zgromadzonych wyników widać, że rodzice czuwają nad prawidłowym rozwojem dzieci, sprawdzają odrobione lekcje, stosują odpowiednie kary i nagrody, w pozytywny sposób reagują na złe stopnie, nakładają na dzieci pewne obo-

wiązki, wobec których muszą się wywiązywać. Rodzina potrafi też pocieszyć w trudnych sytuacjach. Dzieci cieszą się, że mogą spędzać swój wolny czas z rodziną, że mogą liczyć na pomoc, gdy jej potrzebują. Te wypowiedzi sprawiają, że badane dziewczynki i chłopcy pozytywnie postrzegają swoją rodzinę.

Również sytuacja domowa nie ma wpływu na postrzeganie obrazu rodziny. Badane dzieci najczęściej wychowują się z rodzeństwem, co może powodować lepsze interakcje społeczne, rozbudowanie więzi emocjonalnej, a przede wszystkim umiejętność materialnego utrzymania licznej rodziny przez rodziców. Na dobrą sytuację materialno-ekonomiczną wpływać także może posiadanie przez dzieci pomocy dydaktycznych. Uczniowie odrabiają lekcje przy swoim biurku, co może świadczyć o dobrych warunkach mieszkaniowych. Rodzice nakładają na swoje dzieci pewne obowiązki, które muszą wypełniać, jak np. pomoc w pracach domowych. Badani trzecioklasiści nie narzekali na kłótnie między ich rodzicami, natomiast potwierdzili fakt robienia z nimi wspólnych zakupów czy spędzanych wakacji. Świadczyć to może o dobrych relacjach rodzinnych. Założona hipoteza nie znalazła swego potwierdzenia w badaniach, okazuje się, że sytuacja domowa nie ma wpływu na wypowiedzi dzieci na temat obrazu rodziny.

Analizując dane, stwierdzono, że badane dzieci mają świadomość tego, że są karane lub nagradzane. Zapewne wiedzą także, w których momentach dochodzi do takich sytuacji. Zdają sobie sprawę, w którym momencie postępują źle, a w którym zasługują na nagrodę. Wpływ na to mają też rodzice, bo to oni najlepiej znają swoje dziecko i wiedzą, jaka kara czy nagroda jest odpowiednia, adekwatna do przewinienia. Uczniowie dosyć często są karani, ale też często są nagradzani, dlatego kary i nagrody nie wpływają negatywnie na postrzeganie obrazu swojej rodziny.

Nie można stwierdzić w przypadku badanej populacji, czy struktura rodziny wpływa w sposób negatywny na postrzeganie obrazu rodziny. Dzieci, które wychowują się bez jednego z rodziców, mogą mieć równie pozytywne zdanie na temat rodziny, jak te dzieci, które mają oboje rodziców. Bardzo często dziadkowie ingerują w rozwój takiego dziecka i wypełniają pustkę braku posiadania jednego z rodziców. Zarówno uczniowie wychowujący się w rodzinie pełnej, jak i w rodzinie niepełnej bardzo pozytywnie wypowiedzieli się na temat swojej rodziny.

Całość przeprowadzonych badań oraz analiza uzyskanych wyników pozwalają zatem na następujące stwierdzenia w odniesieniu do badanej populacji:

- Dzieci w młodszym wieku szkolnym wypowiadają się w sposób pozytywny na temat swojej rodziny.
- Płeć nie ma wpływu na postrzeganie obrazu rodziny. Zarówno dziewczynki, jak i chłopcy pozytywnie postrzegają swoją rodzinę.
- Chłopców najbardziej cieszy fakt, że mają możliwość spędzania wolnego czasu wspólnie z rodziną, natomiast dziewczynki cieszą się z faktu posiadania rodzeństwa.
- Kłótnie rodziców sprawiają, iż zarówno chłopcy i dziewczynki smucą się z tego powodu.
- Osobą, u której dzieci mogą znaleźć pocieszenia, jest mama, z nią też uczniowie mogą porozmawiać o wszelkich problemach.
- Sytuacja domowa nie ma znaczenia dla postrzegania swojej rodziny przez dzieci. Główną tego zasługą są starania rodziców, którzy budują pozytywne relacje w domu, zapewniają dzieciom odpowiednią sytuację ekonomiczno-materialną.
- Uczniowie wraz z rodzicami jeżdżą na wspólne wakacje.
- Uczniowie chętnie pomagają swoim rodzicom w porządkach domowych.
- Kary i nagrody nie wpływają na pozytywne czy negatywne postrzeganie obrazu rodziny. Dzieci zdają sobie sprawę ze swoich czynów. Ogromna jest tu rola rodziców, którzy znają swoje pociechy i stosują odpowiedni rodzaj kar i nagród.
- Najczęściej stosowaną nagrodą jest pochwała i duma rodziców, a karą jest zakaz gry na komputerze.
- Dzieci wychowujące się w rodzinie pełnej i niepełnej mają podobny obraz swojej rodziny. Nie wypowiadały się w sposób negatywny.

Przeprowadzone badania stanowią kontynuację wcześniej podejmowanych, które dotyczyły analizy wybranych pakietów edukacyjnych. Pokazały one, iż istnieje potrzeba nowych opracowań oraz weryfikacji dotychczasowego doboru treści w elementarnej edukacji dziecka (Jakubowicz-Bryx 2010, s. 189). Niniejsze rozważania miały na celu przybliżyć ogólny obraz rodziny i ukazać ją z perspektywy dzieci. Badania nad rodziną ukazują faktyczny ich stan funkcjonowania, co może mieć istotne znaczenie dla pedagogów i wychowawców w inicjowaniu działań stymulujących wychowawcze funkcjonowanie rodzin. Pozytywne wpływy wychowania w rodzinie są związane w głównej mierze z realizowanymi w niej wartościami, wzajemną więzią uczuciową, rolami pełnionymi w domu rodzinnym, a także wzorcami wzajemnego porozumiewania się.

BIBLIOGRAFIA

- Adamski F., *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*. Kraków 2002, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Bożkova M. (red.), *Encyklopedia zdrowia dziecka*. Warszawa 1987, PZWL.
- Bremond A., Couet J.-F., Davie A., *Kompendium wiedzy o socjologii*. Warszawa 2006, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dyczewski L., *Rodzina – społeczeństwo – państwo*. W: A. Kurzynowski (red.), *Rodzina w okresie transformacji systemowej*. Warszawa 1995, WSP TWP.
- Dziewięcka-Bokun L., (2006), *Rodzina jako wyzwanie polityki społecznej*. W: J. Kędzior, A. Ładyżyński (red.), *Współczesne wyzwania pracy socjalnej*. Dolnośląska Wyższa Szkoła Służb Publicznych „ASESOR”. Toruń 2006, Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Hryniewicz J. (red.), *Decentralizacja funkcji społecznych państwa*. Warszawa 2001, Wydawnictwo ISP.
- Jakubowicz-Bryx A., *Rodzina jako wartość przedstawiana w podręcznikach edukacji wczesnoszkolnej*, W: E. Ogrodzka-Mazur, U. Szuścik, A. Gajdzica (red.), *Edukacja małego dziecka*, t. 1: *Teoretyczne odniesienia, tendencje i problemy*. Cieszyn-Kraków 2010, Impuls.
- Kawula S., Brągiel J., Janke A, *Pedagogika rodziny*. Toruń 2009, Wyd. Adam Marszałek.
- Kelm A., *O opiece nad dzieckiem w rodzinie*. Warszawa 1974, WSiP.
- Ostrowska K., *Przygotowanie do życia w rodzinie*, W: K. Ostrowska, M. Ryś (red.), *Materiały pomocnicze dla nauczycieli, wychowawców i rodziców*. Warszawa 1997, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „ADAM”
- Plopa M., *Psychologia rodziny. Teoria i badania*. Elbląg 2004, Wyd. Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Rybicki P., *Spółczeństwo miejskie*. Warszawa 1972, PWN.
- Ziemska M., *Postawy rodzicielskie*. Warszawa 2009, Wiedza Powszechna.
- Ziemska M. (red.), *Rodzina i dziecko*. Warszawa 1974, PWN.

A PICTURE OF A FAMILY AS PRESENTED IN SCHOOL AGE CHILDREN'S COMPOSITIONS

Summary

A positive role of the family in child development and upbringing is mainly connected with values implemented in a given family as well as with mutual emotional bonds, roles fulfilled by members of the family and patterns of communication established in

it. The most important persons for children are their parents. Consequently, the parents play a crucial role in the process of upbringing has a significant meaning for a child's entire life. The author describes a general picture of the family seen from the perspective of school age children. Opinions expressed by children are analysed in the context of various factors connected both with the features of children and characteristics of their family.